

Värdegrundsarbete i skolan

En studie av gräsrotsbyråkraters utmaningar

Elin Elmquist
Hanna Nylund

Abstract

Vi har undersökt hur lärare på en grundskola upplever värdegrundsarbetet på den skolan de arbetar på. Genom åtta stycken intervjuer med lärare i både teoretiska och praktiska ämnen har vi fått en bred insyn i den aktuella skolans arbete med etik och moral. För att få en djupare förståelse för lärarnas svar har vi bl.a. använt oss av Michael Lipskys idéer om gräsrotsbyråkrater och Lennart Lundquists teorier om etiktyper.

Vårt resultat visar att det ibland finns en samstämmighet mellan lärarna. På majoriteten av de frågor vi ställde skiljde sig lärarnas svar mycket åt från varandra, trots att de alla jobbar på samma skola. Detta kan bl.a. bero på att lärarna har en otydlig yrkesetik som inte förmår vägleda dem i svåra frågor, att de som gräsrotsbyråkrater har en stor handlingsfrihet och att de löser etiska dilemman genom att konsultera kollegor istället för nationella dokument.

Nyckelord: skola, lärare, värdegrund, etiskt dilemma, gräsrotsbyråkrater

Antal ord: 9601

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
2	Bakgrund	2
3	Frågeställning och syfte	3
4	Metod	4
	4.1 Definitioner.....	5
5	Teori	6
6	Analys	10
	6.1 Värdegrundsarbete i praktiken.....	10
	6.1.1 Skolan som etisk mötesplats.....	10
	6.1.2 Integrering av etik och moral i ämnena.....	12
	6.1.5 Språkbruk.....	14
	6.1.6 Relationer och respekt.....	15
	6.2 Värdegrundsarbete i teorin.....	16
	6.2.1 Lärarna som självständiga byråkrater.....	16
	6.2.2 Etiktyper.....	18
7	Avslutande diskussion	21
8	Referenser	23
	8.1 Litteratur.....	23
	8.2 Intervjuer på kommunal skola i Skåne.....	24
	Bilaga 1: Intervjuformulär	25
	Bilaga 2: Förteckning av intervjuade	27

1 Inledning

”Värdegrundsarbetet är en förutsättning för att undervisningen ska fungera.”

Ovanstående citat kommer från en av de intervjuer vi genomfört (Julia). Vi tycker att detta visar hur viktigt arbetet med etik och moral är i skolan. I läroplanen står det att det etiska perspektivet ska präglade skolans verksamhet och främja elevernas förmåga att göra personliga ställningstaganden (Lärarytelsen, 2011, s. 19). Detta har gjort oss nyfikna på hur det ser ut i verkligheten. En lärare måste ta hänsyn både till läroplanens riktlinjer, att elever är olika, etiska principer samt vilka resurser i form av t.ex. tid till att arbeta med värdegrundsfrågor som finns tillgängliga. Vi är därför intresserade av att undersöka hur lärare hanterar de etiska dilemman som kan uppstå i mötet med elever i klassrummet.

Relationen och kommunikationen mellan lärare och elev är intressant ur statsvetenskaplig synpunkt då det ger en bild av hur den implementerade politiken tar sig uttryck och fungerar. Politik handlar till stora delar om mötet mellan medborgare och myndighetsföreträdare. Vi är medvetna om att vår uppsats gränsar till pedagogiken men vi ser inte detta som något hinder. Skolan är en verksamhet som alla medborgare kommer i kontakt med och många politiska beslut är riktade mot skolan. Därför vore det synd att vi som statsvetare inte vågar undersöka arbetet i skolan av rädsla för att det inte har med statsvetenskap att göra.

De intervjuer vi genomfört visar att lärarnas åsikter och tankar kring värdegrundsarbetet skiljer sig mycket åt, trots att de arbetar på samma skola och därmed borde ha liknande erfarenheter. Vad beror detta på? Och vad är det egentligen som vägleder lärarna i etiska situationer? Dessa frågor hoppas vi kunna ge ett svar på i denna uppsats om etik och moral i klassrummet sett utifrån lärarnas perspektiv.

2 Bakgrund

Två av de övergripande mål som skolan ansvarar för att varje elev klarar av efter genomgången grundskola är att varje elev ska kunna använda sig av ett kritiskt tänkande och självständigt formulera ståndpunkter grundade på kunskaper och etiska överväganden. Eleverna ska även kunna samspela med andra människor utifrån kunskap om likheter och olikheter i livsvillkor, kultur, språk religion och historia (Läraryrket, 2011, s. 22-23). Mot bakgrund av hur centralt värdegrundsarbetet framställs i olika dokument (t.ex. läroplanen) är vi intresserade av att undersöka hur detta arbete ser ut och vad lärarna har att säga om det. (flyttat från inledning)

Lärare spelar i egenskap av gräsrotsbyråkrater en mycket viktig roll i verkställandet av politiken. Lipsky beskriver detta som att de flesta medborgare knappast kommer i kontakt med regeringen genom att skriva brev till ministrar, utan snarare genom sina lärare eller sina barns lärare. Varje sådant möte med en gräsrotsbyråkrat innebär ett verkställande av den förda politiken (Lipsky, 2010, s. 3). Gräsrotsbyråkrater har också möjlighet och makt att i stor utsträckning påverka människors nuvarande och framtida livssituation. Exempelvis lär sig de barn som av läraren anses vara begåvade mycket mer i skolan än de elever som inte betraktas som särskilt begåvade (Lipsky, 2010, s. 9). Man kan mycket väl tänka sig att den kunskap som en elev besitter delvis påverkar dess framtida liv och möjligheter till jobb. Lärare är därmed innehavare av en viktig maktposition, och därför är det viktigt att de reflekterar över de signaler som de sänder ut till eleverna, samt den värdegrund som de i den dagliga undervisningen medverkar till att eleverna får med sig och påverkas av även utanför skolan.

Lundquist gör en diskussion om att det finns en risk att för att de etiska problemen inom förvaltningen reduceras till riktigt grova överträdelser, såsom givande och tagande av mutor. Detta är ingen eftersträvt utveckling, eftersom grova överträdelser inträffar mycket mer sällan än vad som är fallet med mindre övertramp. Risken är då större att ämbetsmannen favoriserar vissa grupper (t.ex. vissa elever) eller tänjer på lagarnas innebörd och därigenom fattar felaktiga beslut (Lundquist, 1998, s. 97-98). Därför bör fokus vara på vardagliga etiska situationer, där risken för små övertramp är förhållandevis stor. Detta gäller inte minst inom skolan och läraryrket, eftersom många regler i kombination med en relativt stor handlingsfrihet möjliggör ogenomtänkta beslut och ageranden från bl.a. lärarens sida.

3 Frågeställning och syfte

Etik och moral är ett mycket brett område och därför behövs avgränsningar. Vi är intresserade av vardagssituationer i klassrummet snarare än händelser som lärarna ställs inför mer sällan. Precis som Lundquist tänker vi att det är viktigt att fokusera på ”de små händelserna” eftersom det är i dessa situationer som risken för oetiskt agerande är som störst (1998, s. 97-98). Därför kommer vi inte att undersöka de allra allvarligaste etiska överträdelserna, utan istället de etiska problem som lärarna ställs inför så gott som dagligen.

De två frågeställningar vi ska besvara lyder som följer:

1. Hur ser lärare på den etiska relationen till elever i klassrummet?
2. Vad bestämmer lärarnas agerande i etiska dilemman?

Syftet med vår undersökning är att få en uppfattning om lärarnas värderingar och synpunkter på värdegrundsarbetet på den av oss utvalda skolan. Vi är i denna undersökning endast intresserade av hur lärarna upplever arbete med etik och moral, och elevernas åsikter finns därför inte representerade i vår uppsats. Syftet är inte att på något sätt göra anspråk på en heltäckande bild av hur arbetet med etik och moral bedrivs på skolorna i Sverige, utan istället har vi koncentrerat oss på en skola. Vi menar att det är bättre att få en någorlunda omfattande bild av hur arbetet bedrivs på en skola, än att få en begränsad insyn av hur det ser ut på andra skolor. En komparativ studie som jämför värdegrundsarbetet mellan flera olika skolor skulle däremot vara en bra vidareutveckling av vår fallstudie.

4 Metod

Vi har valt att göra en fallstudie på en grundskola belägen i Skåne. Valet av skola hänger samman med att lärarstudenten av oss har besökt skolan i utbildningen. Vi har genomfört åtta stycken kvalitativa intervjuer med olika lärare på skolan. Den kvalitativa intervjun liknar ett vanligt samtal men skiljer sig genom att ha ett bestämt fokus (Björkdahl m.fl., 2007, s. 48). Innan intervjun hade vi satt ihop ett frågeformulär (Bilaga 1) men vi försökte i stor utsträckning ställa följdfrågor och följa upp vad tidigare intervjuade lärare berättat för oss. För att garantera anonymitet har vi fingerat lärarnas namn i vår text. Intervjuerna tog i genomsnitt 30 minuter och spelades in.

I vår studie har vi fokus på hur relationen mellan lärare och elev ser ut och fungerar. Vi vill veta hur lärarna uppfattar sin egen arbetssituation och verklighet och då är intervjuer ett bra redskap. I samtalsintervjuer arbetar man ofta med problemformuleringar som handlar om synliggörande och hur ett fenomen gestaltar sig (Esaiasson m.fl., 2012, s. 252-253). Detta gör samtalsintervjuer till en passande metod för vår frågeställning. Eftersom många av våra frågor är av mer utvecklande karaktär istället för ja- eller nej-frågor passar intervjuer bättre än andra typer av frågeundersökningar (Ibid., s. 251).

Intervjuer möjliggör också att få ta del av lärarnas personliga åsikter och beskrivningar snarare än mer generella sådana. Om tidsramarna för denna undersökning hade varit mer omfattande hade vi valt att utöver intervjuerna, också observerat lärare och elever under ett antal undervisningstillfällen. På så sätt hade vi även vi själva kunnat skapa oss en bild av arbetet med etik och moral. Nu får vi förlita oss på att de beskrivningar som lärarna gjort i intervjuerna stämmer överens med hur det ser ut i verkligheten.

De intervjuade lärarna representerar två av de tre arbetslagen på skolan, dels lärarna som är mentorer åt eleverna i årskurs 7 och 8 samt lärarna som handleder barnen i årskurs 4 till 9. I urvalet har vi försökt få en spridning i ålder och kön på de intervjuade, så kallad maximal variation (Esaiasson, 2012, s. 260). Majoriteten av de vi intervjuat är därför kvinnor (sex av åtta) vilket stämmer överens med könsfördelningen mellan lärare i den svenska skolan (Högskoleverket, 2012). Vi har också lyckats få en bra spridning på lärare som arbetat länge på skolan och de som är lite nyare samt på lärare som undervisar både i de teoretiska samt i de praktiska ämnena. Vi har även intervjuat en specialpedagog. För mer information om vilka ämnen de intervjuade undervisar i, deras ålder, tid de arbetat på skolan samt sammanlagd tid som lärare, se Bilaga 2.

Att en av oss besökt skolan tidigare tror vi fått både positiva och negativa konsekvenser för vår uppsats. Etik och moral kan vara ett känsligt ämne eftersom det berör en lärares agerande och egna värderingar. Det finns en risk att lärarna vill framstå som medvetna och insatta i ämnet då de vill legitimera sin roll som lärare och därför väljer att svara på våra frågor på ett sätt som de annars inte hade gjort alternativt inte stämmer överens med hur deras arbete med etik och moral bedrivs i verkligheten. En positiv effekt kan dock bestå i att lärarna vågar berätta mer då det redan finns ett förtroende mellan lärare och intervjuare.

4.1 Definitioner

I detta avsnitt kommer vi att förklara några av de begrepp som vi använder oss av.

Etik innefattar teoretiska reflektioner om vad som är rätt/fel och gott/ont, dvs. den teoretiska moralen (Brytting, 2010, s. 9, 15, Hermerén & Holte).

Moral är liktydigt med etikens praktik. Alla har inte en etisk teori som de kan redogöra för, men alla uttrycker en viss moral i sina handlingar (och icke-handlingar) (Brytting, 2010, s. 15).

Etiskt dilemma är en situation där olika värden och principer kommer i konflikt med varandra. Det kan t.ex. handla om elevens integritet i motsättning till lärarens upplysningsskyldighet (Orlenius, 2001, s. 12).

Värdegrund är en samling värden och målsättningar, dvs. en moralisk grundåskådning. I vår undersökning kan etos användas synonymt med värdegrund; båda innefattar grundläggande ideal som gäller för exempelvis skolan eller ämbetsmannen (Brytting, 2010, s. 10, 19-20). Skolans värdegrund vilar på ett skriftligt dokument som anger vilka de huvudsakliga värdena som bör genomsyra verksamheten är. Det övergripande målet med det värdegrundsarbete som bedrivs på skolan är att elever och lärare ska handla enligt de värden som återfinns i värdegrunden. Värdegrund kan kopplas till etik och moral, eftersom de värden som finns i värdegrunden är uttryck för en viss etik, som genom handlingar omsätts i moral.

I denna uppsats används orden *gräsrotsbyråkrat*, *byråkrat*, *tjänsteman* och *ämbetsman* synonymt.

5 Teori

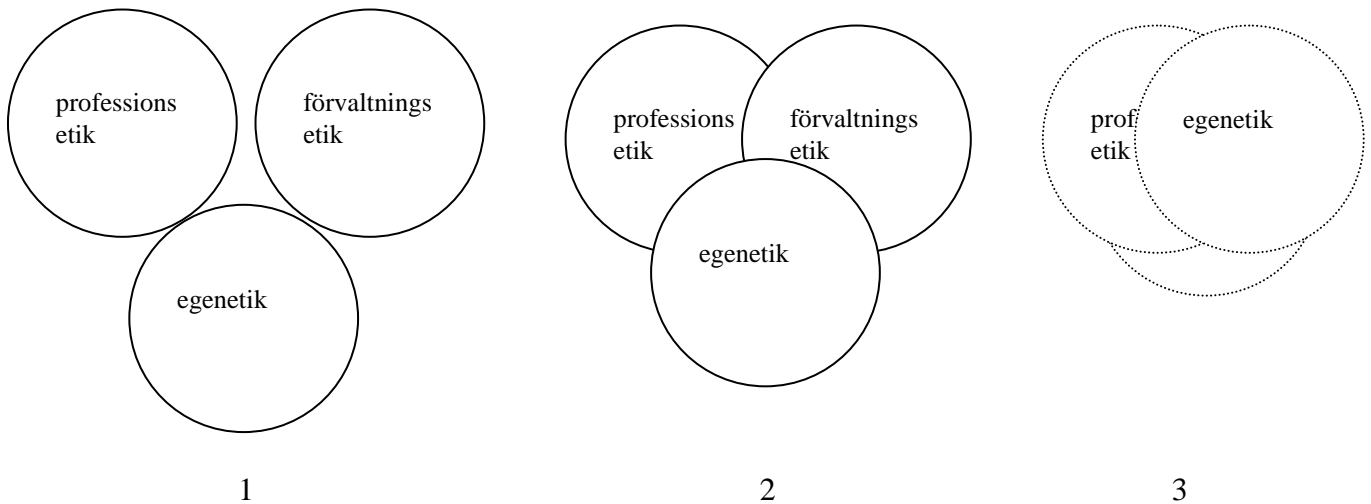
För att tolka och förstå lärarnas svar använder vi oss av ett antal olika teoretiska synsätt på relationen mellan tjänstemän och medborgare. För att tillföra vår uppsats och läraryrket en teoretisk bakgrund har vi använt oss av Michael Lipskys teorier. Vi är också intresserade av om Lundquists olika etiktyper går att koppla samman med lärarnas tankar och åsikter om etik och moral. Vi har även tagit hjälp av tidigare forskning som har just med etik och moral i skolan att göra. På detta sätt tror vi oss få en bättre förståelse för samspelet mellan lärare och elev.

Undervisningen i skolan underlättas av att lärare och elever kan kommunicera och visa förståelse för varandra. Den etiska relationen mellan elev och lärare bygger på att visa respekt och sympati. Etik och moral inom skolan är emellertid inte alltid helt friktionsfritt. Ett exempel på situationer när olika etiska värden kan kollidera är exempelvis i vilken utsträckning en lärare ska tillrättvisa elever enskilt eller inför hela klassen. De värden som kolliderar är då respekt för individen samt värdet i att alla elever lär sig hur man ska uppträda (Lärboken, 2011, s. 245).

Enligt Lundquist kan förvaltningsetiken, dvs. de generella regler som bör vägleda alla byråkrater, delas upp i fyra olika delar: allmänetik, rolletik, relationsetik samt sakområdesetik (1998, s. 93). I denna undersökning är vi främst intresserade av allmänetik och sakområdesetik. Allmänetiken omfattar sådana etiska regler som byråkraterna alltid ska vägledas av. Här ingår regler om vilket beteende som är tillåtet respektive förbjudet för ämbetsmannen i tjänst, samt vad de beslut och åtgärder som byråkraten fattar får innehålla för att vara rätta och goda (Ibid., s. 94). Exempelvis nämns inom allmänetiken både önskvärda egenskaper hos ämbetsmannen t.ex. integritet, ärlighet och lojalitet samt förbjudna handlingar såsom att ta mutor och ljuga. Denna etik utgör själva grunden inom förvaltningens alla områden. Sakområdesetiken är underordnad allmänetiken och innehåller regler för alla sakområden inom förvaltningen, t.ex. etik i skolan. Ett potentiellt problem finns i att ämbetsmannen måste veta vilken etik denne ska rätta sig efter i olika situationer i tjänsten (Ibid., s. 93-95).

Förvaltningsetiken är emellertid inte den enda etiktyp som ämbetsmannen kan tänkas låta sig vägledas av (se figur 1). Egenetik är de föreställningar om rätt och fel som är individens egna, och som denne alltid bär med sig och påverkas av. Professionsetik är en etiktyp som individen fått från sin utbildning och i egenskap av att tillhöra en profession. Professioner kännetecknas av att de har en speciell etik för sitt yrkesområde. Ämbetsmännen upplever dessa olika etiktyper på olika sätt, och det är inte alltid som de stämmer överens med varandra. För vissa

ämbetsmän finns ingen överensstämmelse över huvudtaget mellan de tre etiktyperna, och inför varje etiskt dilemma ställs de inför en omöjlig situation, om de inte vet vilken etiktyp som de ska handla efter. De ämbetsmän som inte upplever någon konflikt mellan de tre etiktyperna har därmed en fördel. Fastän ämbetsmännen är medvetna om förvaltningsetikens särställning är det inte säkert att de följer den, eftersom de kan uppleva den som otydlig, eller på grund av att professionsetiken eller egenetiken är viktigare (Lundquist, 1998, s. 151-152).

Figur 1. Figuren visar tre etiktyper som ämbetsmän kan låta sig vägledas av. Det är en fördel om etiktyperna är så överlappade som möjligt (se längst till höger) (Lundquist, 1998, s. 151).

I en vetenskaplig avhandling om etik i klassrummet uppmärksammas lärarens viktiga roll när det gäller värdegrundsarbete (Holmgren, 2006, s. 12). Holmgren menar att många lärare inte uppfattar och definierar sitt arbete i etiska termer och att lärare fått ett ökat ansvar för eleverna jämfört med tidigare. En lärare måste idag se till att varje individ uppnår målen. Det räcker inte att bara undervisa utan lärare måste också se till att eleverna tar till sig kunskapen (Ibid., s. 14).

Enligt Lipsky kan lärarna ses som en sorts gräsrotsbyråkrater (street-level bureaucrats). I begreppet gräsrotsbyråkrat inkluderar Lipsky de yrken och professioner som är utförare av regeringens politik, och som kommer i direktkontakt med medborgarna. Det är således genom gräsrotsbyråkraterna som människor märker av den politik som regeringen för (Lipsky, 2010, se t.ex. s. xi, xix-xx, 3-4). Med tanke på det stora antalet gräsrotsbyråkrater är det möjligt att se yrkesgrupperna som en mycket fragmenterad massa, som alla har olika arbetsuppgifter. Väljer man istället att se byråkraterna som några som kommer i direktkontakt med medborgarna, och har en stor påverkan på deras liv, framstår skillnaderna mellan de olika yrkena som förhållandevis små (Lipsky, 2010, s. 4). Genom att på detta sätt se läraryrket som en del i något större, kan vi använda Lipskys mer generella teorier för att förklara även enskilda lärares situation.

När det gäller gräsrotsbyråkraternas arbetssituation presenterar Lipsky två övergripande slutsatser. För det första är avvägningen mellan handlingsfrihet och reglering en kritisk punkt när det gäller lärare och andra gräsrotsbyråkrater. Å ena sidan finns det krav på att gräsrotsbyråkrater måste ha en viss självständighet från överordnade och lagen, bl.a. eftersom arbetet kräver improvisation och anpassningar till den enskilda individen. Å andra sidan är arbetet ofta hårt reglerat för att uppnå objektivitet i beslutsprocessen. Avvägningen mellan dessa två värden har varit föremål för otaliga reformer och diskussioner genom åren. För det andra kan gräsrotsbyråkraternas jobb ofta inte genomföras i enlighet med de intentioner som finns från politikernas håll eftersom byråkraterna saknar såväl tid som information och andra resurser som krävs för att behandla varje enskilt fall korrekt (Lipsky, 2010, s. xi-xii). För att hantera sitt jobb måste byråkraterna därför utveckla egna rutiner och förenklingar, vilket påverkar resultatet av deras jobb kraftigt. En vanlig sådan förenkling är att se medborgarna som en stor massa snarare än som enskilda individer, och detta får effekter på kvaliteten på servicen som medborgarna erhåller (Lipsky, 2010, s. xii). En del av de standarder och rutiner som gräsrotsbyråkraterna utvecklar på egen hand gör därmed gapet mellan de nedskrivna målen för verksamheten och det praktiska arbetet större, men de är i många fall ändå nödvändiga. Detta innebär att gräsrotsbyråkraternas agerande styrs av såväl formella regler och lagar som osanktionerade rutiner och förenklingar som byråkraterna själva arbetat fram (Lipsky, 2010, s. xii).

Idealet är att gräsrotsbyråkraterna ska ta hänsyn till de individuella behov som medborgarna har. I praktiken måste de dock behandla individerna som ett kollektiv, eftersom deras arbete inte medger individuella åtgärder som gör att människor i samma situation behandlas olika. Således bör lärare möta den enskilda elevens behov (vilket också sker i viss utsträckning), men i yrkesutövningen måste de utveckla rutiner för att kunna hantera och undervisa ett helt klassrum med elever (Lipsky, 2010, s. xiv). En del av de rutiner och arbetssätt som gräsrotsbyråkraterna utvecklar behöver därmed inte stå i motsättning till politikernas beslut. Istället syftar de till att minska gapet mellan det ideal som lagar och regler står för, och de praktiska problem som bl.a. lärare möter ute i verkligheten och som är svåra att ta hänsyn till i nedskrivna lagar och regler. Dessa rutiner bidrar på så sätt till välfärdsstatens överlevnad, eftersom det inte går att prioritera alla områden lika mycket (Lipsky, 2010, s. 19).

Ämbetsmannen har tre etiska grundrelationer. De ska vara lojala mot överordnade, ta hänsyn till samhällsmedlemmarna samt visa lydnad inför lagen. De krav som ställs på en ämbetsman i etiska situationer riskerar att göra så att dessa tre relationer hamnar i konflikt med varandra och/eller med det offentliga etoset. Ämbetsmannen måste då veta vad denna ska vägledas av, annars riskerar agerandet att bli felaktigt. Huruvida lagen, överordnade eller samhällsmedlemmarna ska väga tyngst skiftar mellan olika situationer och tidsepoker, vilket knappast underlättar för ämbetsmannen att agera etiskt korrekt. (Lundquist, 1998, s. 106). Lärarna har genom sin utbildning också professionell

kunskap som de måste ta hänsyn till utöver de relationer de har till överordnade, lagen och samhällsmedlemmarna.

Det finns enligt Lipsky tre huvudsakliga anledningar till att gräsrotsbyråkraternas arbete inte går att detaljreglera. En del av dessa har redan berörts, men här kommer de att utvecklas vidare. För det första har många byråkrater så pass komplexa arbetsuppgifter att de inte kan ta hänsyn till en tjock regelsamling så fort de ska fatta beslut. Deras arbetsuppgifter kräver därmed att de har en viss handlingsfrihet. Lipsky exemplifierar med att dagens uppfattningar om hur en lärare bör bedriva sitt arbete står i motsättning till forna tiders ideal om att lärarens arbete bör detaljregleras med avseende på vad som ska undervisas om och hur undervisningen ska ske. Detta beror på att man nu har insett att elevernas inläring underlättas om läraren tar hänsyn till varje specifik klass och individ (Lipsky, 2010, s. 15). Det är inte svårt att inse att detta omöjliggörs om läraren inte får möjlighet att själv anpassa undervisningen utifrån sin egen professionella kunskap om vilka inlärningsmetoder som är framgångsrika i en viss situation.

För det andra arbetar gräsrotsbyråkrater ofta med människor. Detta gör att hänsyn måste tas till det enskilda fallet, vilket omöjliggör en detaljstyrning eftersom en sådan inte kan innehålla alla de situationer som man kan ställas inför i mötet med människor (Lipsky, 2010, s. 15). Även här använder Lipsky lärarnas situation som exempel när han skriver att vi vill att alla lärare ska ta hänsyn till den unika potential som alla elever innehar. Samtidigt som medborgarna vill bli behandlade rättssäkert och opartiskt, vill de också att byråkraterna ska visa medkänsla för den enskilda individen och vara flexibla i sin behandling gentemot den (Lipsky, 2010, s. 15). Detta är inte möjligt med borttagen handlingsfrihet för byråkraterna.

För det tredje menar Lipsky att handlingsfriheten bidrar till välfärdsstatens legitimitet (2010, s. 15). Därför är det inte förvånande att många av reformerna som berör såväl lärarna som andra gräsrotsbyråkrater syftar till att hitta en balans mellan medkänsla och flexibilitet å ena sidan, och opartiskhet och regler å andra sidan (Lipsky, 2010, s. 15-16). Således kommer en viss handlingsfrihet med nödvändighet att vara förknippad med gräsrotsbyråkraternas jobb så länge det anses nödvändigt att de ska möta människor i sitt arbete (Lipsky, 2010, s. 16).

6 Analys

Vi kommer att inleda detta avsnitt med att beskriva hur värdegrundsarbetet på den aktuella skolan ser ut, för att sedan övergå till mer specifika frågor om olika etiska situationer och dilemman. Vidare kommer vi att koppla det som lärarna har sagt i intervjuerna till lämpliga teorier för att få en djupare förståelse för lärarnas uttalanden och för att kunna sätta in dem i en kontext.

6.1 Värdegrundsarbete i praktiken

6.1.1 Skolan som etisk mötesplats

På skolan där de intervjuade lärarna arbetar har man genom åren haft flera olika typer av värdegrundsarbeten. För några år sedan sysslade man mycket med så kallade set-övningar (social och emotionell träning). Idag är dock dessa övningar borttagna, och bland lärarna råder det delade meningar om vad som var orsaken till borttagandet. Petra menar att set-övningarna tog alldeles för mycket tid i anspråk, och att de därför togs bort. Cecilia tycker istället att övningarna var för svåra, och att varken eleverna eller hon som lärare gillade dem. Lina menar å sin sida att set avskaffades för att de var alltför fristående och inte gick att integrera i de olika ämnena, vilket annars är något som vägleder allt värdegrundsarbete på skolan. Per tycker å andra sidan att set-övningarna fungerade bra och hade velat ha kvar dem, men är medveten om att flera andra lärare inte delade hans åsikt, och att det antagligen var därför de togs bort. Specialpedagogen Evelina, som var en av de som introducerade set på skolan, är av en liknande åsikt. Hon tycker också att det är synd att set-övningarna försvann, och menar att anledningen till det var att lärarna inte gillade dem snarare än att de inte gav någon effekt på elevernas uppförande. De meningsskiljaktigheter som återfinns angående lärarnas inställning till set-övningarna samt anledningen till att de försvann är talande för en hel del av de tankar som de olika lärarna delgett oss under intervjuerna. Trots att de jobbar på samma skola är deras upplevelser av verksamheten inte alltid samstämmiga, vilket kan vara ett uttryck för att lärarna idag har ett ganska självständigt arbete och en otydlig yrkesetik (mer om det nedan).

Trots att set-övningarna inte längre finns kvar på skolan är de flesta lärare överens om att arbetet med värdegrundsfrågor bedrivs mer intensivt idag än för några år sedan. Petra har jobbat som lärare i 16 år och påpekar att det visserligen alltid har

funnits en värdegrund, men poängterar att arbetet med den är mycket mer aktivt idag. Hon liknar arbetet vid att värdegrund och likabehandlingsplan kommit att bli levande dokument, som ständigt diskuteras och revideras vid behov. Ett konkret exempel på en typ av värdegrundsövning som används är så kallade ”fyra hörn-övningar”. De går ut på att läraren kommer med ett påstående och sedan går eleverna till de olika hörnen beroende på om eleverna håller med, inte håller med, är osäkra eller inte vet. Efter att alla ställt sig någonstans har man en diskussion (Ebba).

De flesta lärare är också nöjda med omfattningen på det värdegrundsarbete som bedrivs idag. En lärare (Per) tycker visserligen att det känns som om värdegrundsarbetet tagit ett steg tillbaka när set-övningarna avskaffades, men övriga lärare menar att det inte finns tid till mer värdegrundsarbete. Lina betonar dessutom att det finns en risk för att eleverna tappar intresset om arbetet med etik och moral även till vardags bedrivs ännu mer intensivt, och då kan de utökade insatser som sätts in vid särskilt problematiska situationer få sämre effekt på eleverna. Därför tycker Lina att det är bättre om punktinsatser sätts in vid behov, snarare än att utöka värdegrundsarbetet rent generellt. Julia poängterar att värdegrundsarbete tar mycket tid, men påpekar samtidigt att om det inte sköts fungerar inte annat heller. Värdegrundsarbetet är en förutsättning för att undervisningen ska fungera. Eller som Julia själv väljer att uttrycka det:

”Värdegrunden och relationen till eleverna är det viktigaste vi har. [...] Det är stommen för allt vi gör, så det måste få ta tid.”

Ett behov av intensifierat värdegrundsarbete uppstod nyligen i årskurs åtta, där rasism, homofobi och nedsättande kommentarer om funktionshinder blivit vanligt förekommande (Evelina). Lärarna beslutade därför att bjuda in en grupp från kommunen, Fält och fritid, som genom olika övningar diskuterar etik och moral med eleverna. Detta arbete går i grova drag ut på att eleverna ska lösa problem där samarbete är ett krav, och där det inte går att exkludera någon elev. Samtliga lärare upplever att eleverna verkar trivas med Fält och fritids arbete. Många tror att det kan bero på att Fält och fritid kommer utifrån, och därmed har andra perspektiv och relationer till eleverna än vad de som jobbar på skolan har. Evelina tycker sig också kunna se att det värdegrundsarbete som bedrivits tillsammans med fält och fritid i årskurs åtta gett resultat, eftersom sammanhållning och uppträdande mellan eleverna förbättrats. Flera lärare betonar dock att det arbete som bedrivs en gång i veckan med Fält och fritid inte i en handvändning kan förändra elevernas värdegrund, utan det är det arbete som bedrivs varje dag genom den ständiga interaktionen mellan lärare och elever, som spelar roll (Evelina, Lina, Julia).

6.1.2 Integrering av etik och moral i ämnena

Lärarna påpekar i intervjuerna att etik och moral ska vara närvarande i samtliga ämnen, men de är också överens om att vissa ämnen är lättare än andra att integrera med värdegrundsfrågor. Ämnen som upplevs som tacksamma att koppla till etik och moral är t.ex. idrott och samhällsorienterade ämnen (SO). En av de intervjuade lärarna (Adam) uttrycker att:

”hela idrottsämnet är ju en konflikthärd.”

Den andra idrottsläraren som vi intervjuade (Petra) har ett speciellt system för hur hon delar in eleverna i lag, där hon sår på utåtagerande elever och försöker förklara varför hon väljer att göra så. Eleverna får aldrig bilda lag själva. Hon påpekar också för eleverna vikten av att alla i laget är med och bidrar till dess insats. Inom SO-ämnena är det främst samhällskunskapen och religionen som väcker diskussioner bland eleverna. Även här försöker lärarna (Ebba och Lina) anpassa värdegrundsövningarna till det tema som eleverna för tillfället arbetar med. T.ex. knöt lärarna samman världskrigen med olika värdegrundsövningar.

Alla lärare är rörande överens om hur viktigt det är att koppla etik och moral till de olika ämnena, eftersom de menar att elevernas förståelse ökar om etik och moral inte presenteras som något lösryckt. Den NO-lärare (Per) som vi intervjuat upplever att de ämnen han undervisar i är något svårare att koppla till etik och moral. Nyligen har de dock diskuterat rätten till abort, och där delades eleverna in i två olika grupper, en för och en emot abort, oavsett vad elevernas personliga åsikter om abort var. Vissa elever hade mycket svårt att träda in i en roll och argumentera för en åsikt som inte överensstämmer med deras egen. Per menar att detta är talande för att eleverna ibland har svårt för att tänka sig in i och visa förståelse för andras åsikter, något som visar sig i deras beteende gentemot varandra.

De flesta lärare är överens om att undervisning och övningar i etik och moral ingår i lärarens uppgift, eftersom eleverna tillbringar en ganska stor del av sin dag i skolan. En del menar dock att alltför mycket ansvar läggs över på skolan. T.ex. uttrycker Petra en önskan om att få jobba med det hon är utbildad för, dvs. att undervisa i idrott och sätta betyg i det:

”Som lärare idag är du ju mamma, du är pappa, du är kurator, du är skolsköterska, du är polis. [...] Och sen så är du pedagog då. Det är så brett.”

Petras citat stämmer överens med de resultat som Holmgren presenterar i sin forskning. Holmgren menar precis som många av de intervjuade lärarna att lärarna inte längre enbart undervisar, utan de måste också se till att eleverna tar till sig kunskapen och uppnår målen i ämnet (Holmgren, 2006, s. 14).

6.1.3 Värdegrundsarbetets påverkan

Överlag upplever lärarna att de värdegrundsövningar eleverna gör snabbt glöms bort. På så sätt är det svårt att se att arbetet påverkar eleverna i någon större utsträckning. Petra exemplifierar med att de nyligen har haft väldigt bra diskussioner med eleverna om vad de tycker är viktigt inom värdegrundsarbetet. Eleverna fick vara med och lägga upp arbetet för att känna ett större engagemang inför värdegrundsövningarna. Detta hjälpte emellertid inte, utan elevernas beteende förbättrades bara kortvarigt, och snart var det lika dåligt som tidigare. Alla lärare menar dock att elevernas beteende mot varandra skulle vara ännu värre om värdegrundsfrågor inte diskuterades överhuvudtaget. Petra tror att många elever egentligen vet hur de ska uppföra sig, men när de hamnar i en stor grupp går de in i en roll som de måste leva upp till och som försämrar deras beteende. Eftersom effekterna av arbetet är svåra att se menar dock en lärare att värdegrundsarbete främst bör koncentreras till de tillfällen då det verkligen behövs. Hon tänker sig därmed ett reaktivt förhållningssätt, där värdegrundsarbete startas först efter situationer som inte varit acceptabla ur moralisk synpunkt (Cecilia).

En lärare (Petra) betonar liksom de andra hur viktigt det är med värdegrundsarbete, men hon är inte säker på om hon och de andra lärarna verkligen är rätt personer att hålla i detta arbete. Petra menar att hon saknar utbildning för att bedriva ett så pass omfattande värdegrundsarbete som finns idag. Hon menar att det då är bättre att ta in proffs som får genomföra dessa övningar med eleverna (t.ex. Fält och fritid) eftersom hon tror att kvaliteten på värdegrundsarbetet kan höjas då, med följderna att elevernas beteende påverkas mer än vad som är fallet idag.

6.1.4 Lärarlaget och ledningen

Intervjuerna visade att lärarlaget är en mycket viktig del i lärarnas vardag, och det är till de kollegor som ingår i ens eget lag som samtliga lärare i första hand går för att diskutera problem och svårigheter i arbetet. Alla lärare upplever att de har ett bra stöd från de andra lärarna i lärarlaget, och det är högt i tak vilket gör att lärarna inte tvekar inför att ta upp saker till diskussion. Här upphör dock lärarnas gemensamma åsikter om lärarlagen. En lärare (Ebba) menar att man tillsammans i laget diskuterar hur arbetet om etik och moral ska bedrivas. En annan lärare (Cecilia) upplever att de inte hinner med att ta upp värdegrundsfrågor när hennes lärarlag har möte. Ytterligare en lärare (Lina) misstänker att en del lärare smiter undan det ansvar de har för att diskutera värdegrundsfrågor med eleverna. Hon menar att det är för lätt att slippa undan, och skulle gärna se att hennes lärarlag ägnade mer tid åt uppföljning av det värdegrundsarbete som sker för att undvika att vissa lärare gör mer än andra.

Det är alltså till kollegorna i lärarlaget som lärarna går om de stöter på ett etiskt problem som de inte vet hur de ska hantera. Ibland går de också till skolsköterska och kurator för att be om hjälp. Nästan aldrig kopplas rektorn in, utan samtliga lärare uppger att det endast är någon gång per termin som de tar upp etiska problem med denne. Istället för att vara bollplank vid diskussioner fungerar rektorn på sin höjd som ett finansiellt stöd i arbetet med etik och moral, genom att bevilja pengar till olika projekt (t.ex. Fält och Fritid) (Ebba). Adam efterfrågar därför betydligt mer stöd från rektor och skolledning i värdegrundsarbetet. Han menar att det på skolan visserligen finns en tydlig idé om vilka värden som bör vägleda verksamheten, men att ledningen ger inte lärarna tillräckligt med stöd i deras arbete att befästa dessa värden. Det finns alltså en diskrepans mellan de ambitioner ledningen har, och de åtgärder de genomför för att uppnå dessa mål. Adam exemplifierar med att incidenter som är så pass allvariga att de hamnar på rektorns bord ofta sopas under mattan eftersom ledningen enligt honom är rädd för negativ publicitet. Lärarna har också vid ett flertal tillfällen blivit lovade att polisanmälningar ska göras, men så har inte gjorts. Enligt Adam finns på grund av detta en utbredd frustration bland lärarna.

Adams upplevelser av skolledningen kan vara ett uttryck för vad Lundquist benämner som oprecis styrning (1998, s. 176). Minskad precision i styrningen ställer höga krav på ämbetsmännen (Lundquist, 1998, s. 176) och i detta fall tycks handlingsfriheten ha gått för långt, eftersom ämbetsmännen (lärarna) upplever styrningen som otillräcklig. Enligt Lundquist bör ämbetsmännens beslut och agerande vara likformigt (1998, s. 176-177) och utifrån det vi skrivit ovan om hur lärarnas syn på arbetet med etik och moral skiljer sig vida åt, så kan man argumentera för att den styrning som lärarna på den aktuella skolan utsätts för är otillräcklig för att arbetet med etik och moral ska kunna ske i enlighet med de mål som satts upp. För att målen ska bli verklighet krävs ju att lärarna har en liknande syn på hur skolan bör jobba med etik och moral, och därför skulle en mer preciserad styrning kunna förbättra värdegrundsarbetet på den aktuella skolan genom att lärarnas agerande i etiska situationer blir mer likformigt.

6.1.5 Språkbruk

Även om mer tid ägnas åt etik och moral i dag upplever samtliga lärare att klimatet på skolan blivit tuffare. Det de flesta lärare kommer att tänka på som förändrats från tidigare år är elevernas språk. En lärare (Cecilia) uttrycker det som att eleverna inte har några hämningar längre, utan de säger det de vill säga utan att tänka efter hur det kan uppfattas av de som lyssnar. Alla lärare menar att eleverna idag använder ett mycket grövre språk än tidigare. På skolan där de intervjuade lärarna jobbar möts årskurs fyra till nio dagligen i korridorerna och en lärare (Petra) funderade över om detta kunde vara en anledning till det allt grövre språkbruket, eftersom de yngre eleverna tar efter de äldre i språk och beteende. Samtliga lärare är överens om att det inte är möjligt att säga till eleverna varenda gång de svär eller använder andra typer av olämpliga ord. Detta beror på att en

sådan typ av språkbruk är så pass utbrett bland eleverna att sådana ord förekommer i var och varannan mening. Även om många lärare upplever att ett ovårdat språk används mot såväl kompisar som mot lärare, är det ingen lärare som säger sig själv ha blivit utsatt för att bli kallad hora eller bög, två av de absolut vanligaste tilltalsorden eleverna använder mot varandra. Dessa ord klassificeras av lärarna som skällsord, medan eleverna inte alls reagerar på dem, utan ser dem som tilltalsord vilka som helst. Lärarna upplever att det är svårt att få eleverna att sluta använda sådana ord mot varandra, eftersom eleverna inte delar deras uppfattning om att ett sådant språkbruk är ett problem. En av lärarna menar dock att många av de elever som använder sådana typer av ord inte är medvetna om vad de egentligen betyder, utan de använder dem för att det låter ”coolt” (Petra). Petra menar också att det säkert är många elever som egentligen inte tycker om att bli kallade sådana ord, men att de undviker att säga till eftersom de inte vill stöta sig med sina kompisar.

6.1.6 Relationer och respekt

En av de lärare (Evelina) som vi har intervjuat är resurslärare. Detta innebär att hon arbetar med flera klasser och inom olika arbetslag. Hon har därför erfarenheter från lektioner ledda av flera olika lärare. Evelina anser att det märks en mycket stor skillnad på hur eleverna uppför sig beroende på vilken lärare de har en viss lektion. Receptet för att hitta en god relation mellan lärare och elever menar hon stavas ömsesidig respekt. Saknas denna respekt lyssnar eleverna inte till det läraren säger. Julia är inne på samma spår, och menar att:

”är man inte duktig på relationer och på att skapa det [...] så kommer man inte att funka som lärare”.

Överlag tycker Evelina dock att samspelet mellan lärare och elever fungerar bättre idag än vad det gjorde för några år sedan. Anledningen till detta tror hon är den förbättrade relationen mellan lärare och elever som blivit resultatet av att lärarna jobbar närmare eleverna idag.

En slutsats som Holmgren drar i samband med sin studie om etik i klassrummet är att det inte är så många lärare som definierar sitt arbete i etiska termer (Holmgren, 2006, s. 12). Utifrån de intervjuer vi genomfört kan vi inte hålla med om detta. Tvärtom uppger alla intervjuade lärare att de ständigt funderar över etik och moral, och hur det påverkar dem själva och relationen till eleverna. Julia och Ebba är de lärare som tydligast uttrycker att relationen mellan lärare och elever är grunden för all verksamhet som skolan bedriver. Även de andra lärarna menar att en stor del av läraryrket består i att skapa goda relationer som bygger på förtroende och tillit.

Lärarna ställs ofta inför det etiska problemet huruvida de ska diskutera ett uppkommet problem i helklass eller med den enskilda individen. Lina menar att

valet beror mer på vilka individer som är inblandade än situationen i sig. Hon påpekar att det är viktigt att inte kränka elever, och vissa saker diskuteras därför alltid enskilt med den berörda eleven. I många fall är emellertid helklass ett sätt att visa även de andra eleverna vad som inte är okej att göra. Detta är en viktig avvägning som lärare dagligen måste hantera, och om de väljer fel riskerar relationen till eleverna att försämrans.

Flera lärare menar att eleverna generellt visar mindre respekt mot dem än för några år sedan. Samtidigt håller alla med om att man som lärare får den respekt man förtjänar. Petra menar att det inte går att vara kompis med eleverna förrän det finns en ömsesidig respekt gentemot varandra. Per är inne på samma spår som Petra, men menar att eleverna trots att de har respekt för läraren utan att tänka sig för kan vräka ur sig skällord riktade mot läraren. Cecilia är ibland drabbad av detta, men hon bryr sig oftast inte om det:

”Jävla kärring det hör man ju ibland. [...] Jag reagerar inte för jag vet att de oftast inte tycker det, utan det är just i stundens hetta.”

Andra lärare reagerar helt annorlunda om de blir utsatta för sådana tilltal, eftersom de inte anser att det går att kombinera användandet av skällsord med respekt för varandra (Petra). T.ex. är Per mycket noga med att visa eleverna var gränsen för acceptabelt beteende går, eftersom han som lärare upplever att han utgör en norm för eleverna. Som en sådan tycker han att det är viktigt att agera som ett föredöme.

6.2 Värdegrundsarbete i teorin

6.2.1 Lärarna som självständiga byråkrater

De redogörelser som vi gjort av intervjuerna ovan visar att lärarnas svar på våra intervjufrågor ibland skiljer sig mycket åt trots att de arbetar på samma skola. En förklaring till bristen på samstämmighet finns att hämta från Lipsky. Han menar att gräsrotsbyråkraternas beslutsfattande präglas av en stor handlingsfrihet och en förhållandevis stor självständighet från överordnade (Lipsky, 2010, s. 13). Hur läraren agerar i klassrummet är alltså i stor utsträckning upp till den enskilda läraren själv att bestämma, och även om det finns ramar för vad som är ett acceptabelt beteende så är dessa ramar förhållandevis vida. Detta gör att två lärare som jobbar på samma skola kan ha helt olika synsätt på hur undervisningen ska bedrivas och vilka krav man ställer på elevernas bemötande.

Eftersom lärarna på den aktuella skolan är utsatta för en ganska oprecis styrning inom värdegrundsfrågor, blir deras handlingsutrymme stort även i etiska frågor, där ett mer likvärdigt agerande hade varit att föredra. Det faktum att lärarna ofta diskuterar etiska dilemman med varandra bäddar dock för att deras agerande blir

någorlunda likadant. Diskussionerna med andra lärare kan alltså fylla en viktig uppgift, eftersom det är mycket viktigt att olika lärare agerar på samma sätt i liknande situationer. Detta tangerar de krav som kan ställas på ämbetsmän att de ska vara rättvisa och pålitliga (Lundquist, 1998, s. 101). De lärare vi intervjuat kan därför genom sina diskussioner med andra lärare sägas sträva efter att uppfylla dessa krav i etiska situationer. Det förefaller dock som om de i sitt arbete med värdegrundsfrågor hade kunnat framstå som ännu mer rättvisa och pålitliga om de utöver diskussioner med varandra, hade haft mer uppbackning från skolledningen samt diskussioner även med lärare på andra skolor.

En tydligare ledning kombinerat med ett mer omfattande regelverk skulle kunna vara lösningen på det som lärarna upplever som oprecis styrning i värdegrundsfrågor. Lipsky menar dock att ett omfattande regelverk kan vara kontraproduktivt, eftersom man då inte kan förvänta sig att byråkraterna klarar av att fullfölja mer än de allra mest grundläggande reglerna för verksamheten (2010, s. 14). En selektiv användning av ett omfattande regelverk kan alltså mycket väl resultera i en verksamhet som fungerar sämre än om det hade funnits ett litet antal regler som följs i alla situationer. Detta talar emot ett införande av ett mer komplext regelverk som skulle kunna hjälpa lärarna i de etiska dilemman som de ställs inför i klassrummet.

På vår fråga om lärarna använder sig av nationella dokument (t.ex. från Skolverket eller facket) som vägledning i etiska dilemman svarar samtliga lärare nekande. Dessa dokument utgör visserligen en grund i arbetet, eftersom skolans och kommunens egna dokument har de nationella föreskrifterna som förlaga, men utöver detta uppger flera lärare att de endast går in på t.ex. Skolverkets hemsida i samband med betygssättning. I resten av arbetet används lokala dokument och föreskrifter (Ebba, Petra, Julia). När det gäller problem som berör etik och moral använder lärarna sig inte alls av någon typ av dokument, utan de anser att det finns kompetent personal på skolan som bättre kan svara på deras frågor i specifika situationer (Petra, Julia).

Enligt Lipsky är byråkraterna främst intresserade av de arbetsuppgifter som överensstämmer med deras preferenser och intressen, och därför kan deras arbete mer eller mindre medvetet avvika från politikernas beslut om hur verksamheten ska bedrivas (Lipsky, 2010, s. 19). Utifrån det lärarna tagit upp i intervjuerna är vi inte övertygade om att vi håller med Lipsky om att byråkraterna (i detta fall lärarna) främst försöker tillvarata sina egna personliga intressen på bekostnad av vad läroplanen föreskriver. Tvärtom menar lärarna att de visserligen har fått väldigt många uppgifter, och vissa uttrycker också att de inte är tillfreds med att de ska göra saker utöver själva undervisningen, men de menar ändå att de gör vad de kan för att fullfölja de uppgifter som åläggs dem. Flera lärare uttrycker till och med att de är så pass måna om att följa de regler och lagar som finns att det sker på bekostnad av andra uppgifter de har, t.ex. värdegrundsarbetet. Vi har visserligen bara intervjuat lärare på en skola, men ingen lärare har sagt att de inte

gör vad de kan för att implementera de dokument som åläggs dem, och Lipskys påstående framstår i ljuset av detta som verklighetsfrånvänt.

Lipsky anser att det är nödvändigt att gräsrotsbyråkrater har en viss handlingsfrihet, och att resultatet av deras arbete inte behöver bli sämre för det (Lipsky, 2010, s. 13-14). Flera lärare har under intervjuerna haft ett resonemang som liknar Lipskys. T.ex. menar Julia att det är helt omöjligt att ta hänsyn till alla de dokument som lärarna översköljs med. Istället påpekar hon att lärarna på skolan tillsammans innehar en enorm kunskapsbas, som vida överstiger den kunskap som de skulle kunna hämta från regler författade långt ifrån skolan. Julia uttrycker det som att:

”[...] man är expert på att lösa problem själv.”

De nedskrivna dokument som reglerar skolans arbete kring etik och moral består av en personalhandbok samt likabehandlingsplanen. Dessa är emellertid att se som övergripande ramverk, och enligt Julia finns det ingen anledning att förändra detta och utöka de skriftliga dokumenten, eftersom det inte går att reglera alla specifika situationer. Julia väljer istället att framhålla lärarnas erfarenheter som grund för det värdegrundsarbete de bedriver:

”[j]ag kan inte alltid sätta ord på varför jag gör saker, men allt jag gör bygger på tidigare erfarenheter.”

Med detta uttalande framhåller hon vad det är som vägleder henne i arbetet, något vi får anledning att återkomma till i nästa tycke som handlar om en eventuell yrkesetik bland lärarna.

6.2.2 Etiktyper

I teoridelen redogjorde vi för Lundquists teorier om vad för typ av etik som bör vägleda ämbetsmän. Förvaltningsetik bör vara överordnad egenetik och professionsetik, och idealet är att alla dessa tre etiktyper överlappar varandra, eftersom ämbetsmannen då inte riskerar att hamna i situationer då denne inte vet vilket agerande som är rätt (Lundquist, 1998, s. 151-152). Under intervjuerna med lärarna fick vi upplevelsen att det är sunt förnuft som vägleder lärarna i etiska dilemman, vilket skulle kunna vara ett uttryck för att deras egenetik utgör basen i etiska diskussioner. Denna iakttagelse grundar vi på att lärarna diskuterar etiska problem med varandra snarare än att gå till de dokument om etik och moral som framställts utanför skolan. Dessa dokument tror vi i högre grad genomsyras av förvaltningsetiken än de diskussioner lärarna för i lärarrummet. Vi har dock uppfattningen att förvaltningsetiken i detta fall ofta överlappar egenetik och yrkesetik, och därför behöver det inte bli det någon större skillnad i agerande från lärarnas sida trots att de inte alltid sätter förvaltningsetiken i främsta rummet. Några lärare (Julia, Adam) uttrycker dock att det på andra skolor finns en högst

tvivelaktig moral bland lärarna, och på dessa skolor är det troligt att lärarnas agerande sker med egenetiken snarare än med förvaltningsetiken som riktmärke.

Något som skulle tala för att lärarna inte har någon tydlig etiktyp som vägleder dem i värdegrundsarbetet är att de intervjuade lärarna inte är överens om huruvida det finns en tydlig yrkesetik eller inte. Adam menar att det finns en yrkesetik så till vida att han tydligt märker om det kommer en ny lärare till skolan som tidigare jobbat på en annan skola där man har en annorlunda inställning till sitt yrke och till eleverna. Julia håller med om att det antagligen finns någon typ av yrkesetik, men hon är samtidigt övertygad om att det är många lärare som inte känner till den. Därmed kan man ifrågasätta om det överhuvudtaget finns en yrkesetik, eftersom en sådan ska delas av alla inom yrket, vilket inte är fallet när det gäller lärarna. Julia upplever även att det finns stora skillnader i lärarnas etik och moral mellan olika skolor:

”på en [skola] satte man sitt egna personliga före sitt yrkesuppdrag.”

Julia menar att en anledning till att yrkesetiken är så vag är att det är så mycket som ska implementeras. Hon menar att lärarna därför inte får den arbetsro som krävs för att etablera en tydlig yrkesetik, utan all tid går åt till att följa och anpassa sig till tvingande regler och lagar. Julia upplever trots detta att lärarkårens etik och moral börjar bli något mer samstämmig.

Det är möjligt att elevernas beteende skulle förbättras om lärarna hade en tydlig yrkesetik som gör att de tycker likadant i t.ex. frågor om språkbruk. Att vissa tycker att ett grovt språk är okej, medan andra inte gör det, riskerar att leda till förvirring bland eleverna. En lärare (Per) betonade att det är viktigt att alla lärare har gemensamma ståndpunkter i olika frågor, så att eleverna inte kan utnyttja att lärarna inte är överens om vilket beteende som är okej. Precis som Lipsky tar upp är det emellertid svårt att få lärare och andra gräsrotsbyråkrater att agera likadant, eftersom det inte går att detaljreglera deras arbete. Om man väljer att se på lärare och andra gräsrotsbyråkrater som olika professioner är det dessutom självklart att de också ska ha en viss handlingsfrihet inom sitt område. Professioner är specialiserade inom sitt område, och därför ingår det i deras arbetsuppgifter att självständigt kunna bedriva sitt arbete och fatta beslut (Lipsky, 2010, s. 14).

2001 sammanställde Lärarnas riksförbund och Lärarförbundet ett dokument som de kallar Fyra yrkesetiska principer för lärare. Enligt Julia, som är facklig representant på skolan, var tanken med detta dokument att det skulle utgöra en slags nedskrivna yrkesetik för lärarna, så att alla lärare skulle ha samma syn på vilka värden som bör vägleda dem i deras arbete. Anledningen till att facken kände ett behov av att etablera en tydligare yrkesetik är enligt Julia att många lärare kontaktade facken för att få stöd för synpunkter som inte är förenliga med läraryrket. Genom en nedskrivna yrkesetik hoppades facken att lärarna skulle bli mer medvetna om vad yrket ställer för krav på dem.

För att undersöka hur väl förankrade de fyra yrkesetiska principerna är i lärarkåren valde vi att fråga lärarna om de kände till dokumentet. Julia har som facklig representant god kännedom om dokumentet, medan samtliga övriga lärare har ett vagt minne om att de någon gång hört talas om principerna. Det är dock inte någon lärare som använder de fyra principerna i sitt arbete. Vi menar att detta är ett uttryck för vad Lundquist kallar obsoleta regler, dvs. regler som inte används aktivt (1998, s. 41). Detta innebär att ämbetsmännen (i detta fall lärarna) inte alltid genomför uppgifter på det sätt som var tänkt för början. Även om de yrkesetiska principerna kommer från facken och det därmed inte finns något krav på att de ska tillämpas, så tror vi att det faktum att de inte används är symtomatiskt för hur det ligger till även med vissa andra dokument och föreskrifter. Lärarna har helt enkelt för många olika dokument att förhålla sig till i förhållande till den tid de har, vilket gör att många dokument försvinner i mängden och inte används aktivt. Istället för att konsultera föreskrifter från högre ort väljer lärarna i många fall att diskutera olika situationer med de andra lärarna i arbetslaget. De verkar också tycka att detta är fullt tillräckligt, och ingen av de lärare vi intervjuade gav uttryck för att det var ett problem att man inte visste hur man skulle agera i olika situationer, eftersom det alltid finns personal på skolan som kan hjälpa till. Fastän lärarna vi intervjuat upplever att de har tillräckligt med stöd i frågor kring etik och moral, finns det en uppenbar risk i att försöken att etablera en tydlig yrkesetik omöjliggörs om alla lärare fortsätter att ta ställning i etiska och moraliska dilemman utifrån diskussioner med de närmaste kollegorna. Med en yrkesetik som alla känner till ökar möjligheterna för lärarna att framstå som rättvisa och pålitliga, två värden som bör vägleda alla typer av ämbetsmän (Lundquist, 1998, s. 101).

7 Avslutande diskussion

På vår fråga om hur lärare ser på den etiska relationen med elever i klassrummet har vi fått bilden av att det finns en stor spridning på lärarnas åsikter. Exempelvis har lärarna olika syn på språkbruket, på hur mycket tid som ska ägnas åt värdegrundsarbete och vilket sätt arbetet med värdegrundsfrågor bör bedrivas. Det fanns dock en samstämmighet mellan lärarna i en del frågor. Alla lärare var överens om arbetslagets stora betydelse som bollplank i etiska diskussioner och att man främst konsulterar lokala dokument före nationella om man behöver vägledning i värdegrundsfrågor.

Med vår andra frågeställning vill vi undersöka vad som bestämmer lärarnas agerande i etiska dilemman. Genom att koppla samman lärarnas svar på våra intervjufrågor med statsvetenskapliga teorier har vi fått uppfattningen att lärares egenetik spelar en stor roll. Dock gav alla lärare uttryck för att man kan diskutera etiska dilemman med kollegor och att det finns ett ständigt pågående samtal om värdegrundsfrågor i arbetslagen.

Lärarnas åsikter om värdegrundsarbetet skiljer trots det åt även om de arbetar på samma skola. Vi är övertygade om att det finns en rad olika faktorer som spelar roll här. I analysen har vi tagit upp att ledningen saknar handlingskraft, en otydlig yrkesetik och gräsrotsbyråkraters behov av stort handlingsutrymme som anledningar till bristen på samstämmighet mellan lärarna. Vi tror även att det är viktigt att ta hänsyn till att lärarna har arbetat olika lång tid som lärare och på olika skolor samt att deras utbildning skiljer sig åt beroende på när de utbildade sig.

Utifrån vår undersökning kan vi dra slutsatsen att aktivt värdegrundsarbete är av största vikt för att skolans övriga verksamhet ska fungera. Det finns många olika lagar och dokument som är tänkta att hjälpa lärarna i värdegrundsarbete men det viktigaste tror vi är att politikerna överhuvudtaget ger lärarna förutsättningar och resurser för att kunna bedriva ett välfungerande värdegrundsarbete. Det ger lärarna möjlighet att bygga upp goda relationer till eleverna.

Vi är medvetna att vi inte kan generalisera våra slutsatser till andra skolor då vår studie har karaktären av en fallstudie. Genom de åtta intervjuer vi genomfört upplever vi dock att vi fått en mycket bra bild av arbetet med etik och moral på den aktuella skolan. Vår studie kan därför ge indikationer på vad som styr och påverkar lärare även på andra skolor.

Etik och moral i skolan är lämpligt område för vidare forskning. Det hade varit intressant att ta reda på mer om hur elever påverkas av olika typer av värdegrundsarbeten. För att bygga vidare på undersökning kan man i en framtida studie intervjua även elever samt lärare på flera olika skolor. Det hade öppnat för en ökad möjlighet att generalisera resultatet och därigenom dra fler slutsatser.

8 Referenser

8.1 Litteratur

- Björkdahl Ordell, Susanne & Dimenäs, Jörgen (2007). *Lära till lärare: att utveckla läraryrket - vetenskapligt förhållningssätt och vetenskaplig metodik*. 1. uppl. Stockholm: Liber
- Brytting, Tomas (2010). *Värdegrundens ABC*. Rapport. [Elektronisk]
Tillgänglig: <http://www.krus.nu/Global/Bibliotek/Vardegrundens%20ABC.pdf>
Hämtdatum: 2013-05-10
- Esaiasson, Peter, Mikael Gilljam, Henrik Oskarsson & Lena Wägnerud (2012). *Metodpraktikan: konsten att studera samhälle, individ och marknad*. 4. [rev.] uppl. Stockholm: Norstedts juridik
- Hermerén, Göran & Ragnar Holte. "etik". *Nationalencyklopedin*. [Elektronisk]
Tillgänglig: <http://www.ne.se/etik> Hämtdatum: 2013-05-10
- Holmgren, Anders (2006). *Klassrummets relationsetik: det pedagogiska mötet som etiskt fenomen*. Diss. Umeå : Umeå universitet
- Högskoleverket (2012). *Examinerade i lärarutbildning till lärare i grundskolan*, Statistiska Centralbyrån. [Elektronisk] Tillgänglig:
http://www.scb.se/Pages/ThematicAreaTableAndChart_343049.aspx
Hämtdatum: 2013-05-10
- Lipsky, Michael (2010). *Street-Level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services*. New York: Russell Sage Foundation
- Lundquist, Lennart, 1998. *Demokratins väktare*. Lund: Studentlitteratur.
- Läraryrket: 2011/2012: [läroplaner, skollagen, policydokument]. (2011).
Stockholm: Lärarnas riksförbund (LR)
- Läraryrket (2001). *Lärares yrkesetik*. [Elektronisk]
Tillgänglig: <http://www.laraesyrikesetik.se/>. Hämtdatum: 2013-05-10
- Orlenius, Kennert (2010). *Värdegrunden - finns den?* 2. uppl. Stockholm: Liber

8.2 Intervjuer på kommunal skola i Skåne

Petra	2013-04-24
Cecilia	2013-04-24
Ebba	2013-04-29
Per	2013-04-29
Lina	2013-05-08
Evelina	2013-04-08
Julia	2013-05-13
Adam	2013-05-13

Bilaga 1: Intervjuformulär

Presentation av oss själva och syftet med intervjun. I läroplanen står det att varje elev ska träna sin förmåga att göra etiskt grundade ställningstaganden och kunna leva sig in i och förstå andra människors situation. Vi kommer därför att ställa några frågor som på olika sätt har med etik och moral i skolan att göra. Informera om att vi spelar in intervjun, tidsåtgång (ca 30 min) och om möjligheten att vara anonym.

1. a) Hur länge har du arbetat på skolan?
b) Hur länge har du arbetat som lärare?
2. a) Har ni något värdegrundsarbete på din skola? Hur ser det ut?
b) Tycker du att detta arbete fungerar bra? Varför/varför inte?
3. Är det vanligt att man diskuterar uppstådda etiska dilemman:
  - a) med kollegor?
  - b) i lärarrummet?
  - c) på lärarlagsmöten?
  - d) med rektorn?
  - e) med annan?
4. Är det Skolverkets nationella riktlinjer eller skolans lokala dokument om etik och moral som främst vägleder dig i arbetet med etik och moral? Eller något annat/någon annan?
5. Finns det några speciella situationer i klassrummet/vid undervisning som brukar leda till dilemman av etisk karaktär? Kan du ge något exempel?
6. Har du som lärare upplevt ett etiskt dilemma som du inte vet hur du ska hantera? Hur brukar du göra då? Vem pratar du med i första hand?
7. Upplever du att värdegrundsarbetet påverkar eleverna på något sätt? Hur?
8. Ägnas det lagom med tid åt värdegrundsarbete enligt dig?
9. Hur upplever du elevernas reflektioner kring etik och moral? Kan du se någon förändring under dina yrkesverksamma år som lärare?

10. Upplever du att du i din roll som lärare har ett ansvar för att eleverna reflekterar och lär sig om etik och moral?
11. Om du måste diskutera en incident som en eller flera elever varit inblandade i, väljer du då att göra det enskilt med den personen eller inför hela klassen?
  - a) Hur gör du oftast?
  - b) Vad är det som avgör ditt beslut?
12. En del menar att språket spelar en stor roll i relationen mellan lärare och elever. Håller du med om det? Tänker du som lärare ofta på hur du formulerar det du vill säga?
13. Vissa tycker att undervisning och uppfostran har smält samman mycket i dagens skola. Vad är din syn på detta? Håller du med?
14. Upplever du att lärarna som yrkesgrupp har en yrkesetik som är gemensam för alla lärare?
15. År 2001 antog Lärarförbundet fyra yrkesetiska principer för lärare (eleven alltid i centrum, läraryrket och den professionella yrkesutövningen, att upprätthålla lärares yrkesetik, lärares samhällsuppdrag.) Känner du till dessa?
16. Skulle du vilja se någon förändring av de riktlinjer som finns om värdegrundsarbete och etik och moral i den svenska skolan? (t.ex. mer eller mindre detaljstyrt)

Fråga om de har något mer att tillägga.

Tack!

Bilaga 2: Förteckning av intervjuade

Petra, 53 år (2013-04-24)

Idrottslärare för eleverna i årskurs 4-9, del av arbetslag 7-8. Arbetat på skolan tolv år och varit lärare i nästan trettio år.

Cecilia, 49 år (2013-04-24)

Hemkunskapslärare, undervisar elever i årskurs 4-9, del av arbetslag 7-8. Arbetat på skolan 16 år och varit lärare i 25 år.

Ebba, 31 år (2013-04-29)

Samhällskunskapslärare i arbetslag 9-4. Arbetat på skolan i 6 år, totalt 8 år som lärare.

Per, 44 år (2013-04-29)

Matematik och NO-lärare i arbetslag 9-4, arbetat två år på skolan och totalt nio år som lärare och tio år som rektor.

Lina, 62 år (2013-05-08)

Samhällskunskapslärare för eleverna i årskurs 4-9, del av arbetslag 7-8. Arbetat på skolan i 37 år och varit lärare i totalt 38 år.

Evelina, 51 år (2013-04-08)

Specialpedagog för alla elever i årskurs 4-9. Har arbetat på skolan i fem år och har varit lärare i 12 år.

Julia, 35 år (2013-05-13)

Syslöjds lärare för eleverna i årskurs 4-9, del av arbetslag 9-4. Arbetat på skolan i två år och totalt åtta år som lärare. Fackligt ombud.

Adam, 34 år (2013-05-13)

Idrottslärare för eleverna i årskurs 4-9, del av arbetslag 9-4. Arbetat på skolan en termin och totalt tio år som lärare.